

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ США НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

У статті аналізуються особливості впливу США на процеси посткомуністичної трансформації Азербайджану. Показано, яким чином просування США власних геополітичних інтересів у регіоні Південного Кавказу сприяє посиленню їхнього цивілізаційного впливу на Азербайджан.

Ключові слова: *посткомуністична трансформація, модернізаційні процеси, геополітичний вплив США.*

Ткаченко И.В. Особенности влияния США на трансформационные процессы в Азербайджане

В статье анализируются особенности влияния США на процессы посткоммунистической трансформации Азербайджана. Показано, каким образом продвижение США собственных геополитических интересов в регионе Южного Кавказа способствуют росту их цивилизационного влияния на Азербайджан.

Ключевые слова: *посткоммунистическая трансформация, модернизационные процессы, геополитическое влияние США.*

Tkachenko I.V. Features of US influence on transformation processes in Azerbaijan

In the article are analyzed the specialties of USA's influence on the processes of post-communist transformation of Azerbaijan. It was shown in what way the advancement by USA of own geopolitical interests in the region of South Caucasus contribute to the increasing of their civilization influence on Azerbaijan.

Key words: *post-communist transformation, modernization processes, geopolitical influence of USA.*

Південний Кавказ завжди відігравав, і продовжує відігравати помітну роль у світовій геополітиці. Незважаючи на його незначні розміри і порівняно нечисленне населення, регіон викликає значний інтерес в основних світових гравців, зокрема США та Російської Федерації, які приділяють значну увагу посиленню своєї присутності на цій важливій геостратегічній території [1].

Вплив США на постбіполярний світ загалом і на пострадянський простір зокрема становить значний інтерес для дослідників. До числа тих з них, хто приділив цій проблематиці увагу, належать американські дослідники З.Бжезінський [2] та С.Хантінгтон [3], кожен з яких зробив вагомий внесок в осмислення постбіполярної системи світу, запропонувавши власне бачення моделей сучасного світоустрою, конфлікту між провідними світовими цивілізаціями. Реалізації

зовнішньополітичних інтересів США в світі і на пострадянському просторі присвячено монографію І.Дудко [4], а також праці таких вітчизняних вчених, як: Ю.Гончар [5], І.Коваль [6], О.Романюк [7-8], С.Савін [9]. У них розглядаються різноманітні аспекти впливу США на пострадянський простір, підтримки нових демократій, які виникли на уламках колишнього СРСР, їхнє місце у зовнішній політиці США. Велику увагу вивченню впливу США на країни колишнього СРСР приділяють також російські дослідники. Серед них відзначимо М.Демуріна [10] та В.Журавльова [11], які подають процеси цивілізаційних змін у пострадянський період крізь призму боротьби Росії зі США за територію «історичної Росії».

Проблематика Південного Кавказу загалом і Азербайджану зокрема привертає дедалі більше уваги науковців і аналітиків, які досліджують модернізаційні процеси в регіоні, вплив на них «великих» держав, роль зовнішнього фактору у змінах, які відбуваються в суспільстві та економіці Азербайджану, Вірменії, Грузії. Конфлікти в Нагорному Карабасі, Придністров'ї, Абхазії, російсько-грузинська війна 2008 р., окупація Криму і війна на Донбасі засвідчують посилення цивілізаційного конфлікту колишньої метрополії (РФ) з державами, утвореними на втрачених радянською/російською імперією територіях. Це ще більше посилює інтерес до визначення ступеню впливу США на трансформаційні процеси на пострадянському просторі.

Після розпаду СРСР Сполучені Штати взяли курс на оволодіння новим геополітичним простором на Євразійському континенті, отримавши широкі можливості для просування власних інтересів та власної цивілізаційної моделі. У сферу нових пріоритетів США потрапили і країни Південного Кавказу, зокрема й Азербайджан. Зі свого боку, країни регіону були зацікавлені у налагодженні співробітництва з Америкою, оскільки: а) американська цивілізаційна модель стала альтернативою радянській і російській як її правонаступниці, заповнивши ідеологічний вакуум, що утворився після розпаду СРСР; б) США як цивілізаційний вибір є об'єктивно кращим за його російську альтернативу, адже вони є не лише світовою наддержавою, гегемоном глобального світу, а й зразком сучасних демократичних цінностей, уособленням свободи особистості, поваги і дотримання прав людини. Для Азербайджану США стали наочним прикладом переваг, які давала західна демократія американського зразку порівняно з ідеологією, яку уособлювала собою радянська система.

Отримавши незалежність, Азербайджан мав обрати шлях розвитку, виходячи з потреби у а) захисті власної ідентичності, традиційних релігійних і культурних цінностей; б) пошуку власного місця у світі. Партнером для Баку у вирішенні цих завдань виступили Сполучені Штати. Інтерес був обоюстороннім: Азербайджан потребував підтримки й захисту, США – союзника в регіоні. Свою роль відіграла й та обставина, що Південний Кавказ – це контактна зона між християнством та ісламом, між Росією і Близьким Сходом, між Європою та Азією, і це ще більше підкреслює його значущість [12].

Історично регіон не входив до сфери інтересів і впливу США. Тут традиційно домінували, підтримуючи баланс інтересів, Росія та Туреччина. Розпад СРСР кардинально змінив розстановку сил, створивши передумови для поступового заміщення російського впливу на американський. Ідеологічним фундаментом просування і зміцнення американського впливу стала нова система цінностей, серед яких демократія, свобода, ринкова модель економіки. Підтримка країн Кавказу в їхньому прагненні інтегруватися до західного світу, заохочення демократичних перетворень і трансформації економік, політична й фінансова допомога дозволили Сполученим Штатам сформувати міцне коло друзів і союзників на Південному Кавказі [9, с.237]. До їх числа потрапив і Азербайджан, заявивши претензії на роль одного із ключових партнерів США в регіоні.

«Вестернізація» країни, яку, попри його авторитарність, намагається імплементувати режим І.Алієв (з 2003) а, є одним із проблемних місць для Азербайджану з огляду на перспективи демократичних трансформацій. Пріоритетність для Баку західного, американського, напрямку зовнішньої політики ускладнює його стосунки із сусідніми державами (Росією й Іраном), важливими у контексті як національної безпеки, так і торговельно-економічних відносин. Утім, очевидно, що зовнішньополітична орієнтація на США є набагато вигіднішою, хоча б огляду на можливість вирішення вкрай важливого, принципового завдання повернення територій.

США сприяли тому, що Азербайджан обрав в якості моделі побудови суспільства у пострадянський період американський зразок. Модернізаційні процеси у країні, які характеризувалися поступовим переходом від планової до ринкової економіки, після періоду дезорганізації життя у кінці 80-х – на поч. 90-х рр. XX ст., набули

незворотного характеру після чергового приходу до влади Г.Алієва (1993-2003). Будучи представником партійної номенклатури, він проявив хист політика, здатного здійснювати ефективну модернізацію, зокрема у нафтовій та машинобудівній промисловості.

Отримавши незалежність, Азербайджан фактично знову відкрився для Америки. Після цього азербайджано-американські стосунки визначалися двома факторами: суверенним статусом Азербайджану, а також новою роллю США як єдиної світової наддержави. США були серед тих держав світу, хто швидко офіційно визнав незалежність Азербайджану, і з перших років існування нової незалежної держави проявляли пильну увагу до нього. У Вашингтоні вважають Каспійський регіон зоною власних стратегічних інтересів. Американська енергетична стратегія передбачає інтенсивні контакти з державними і громадськими структурами Азербайджану [13]. На думку І.Мурадяна, Азербайджан був покликаний виконувати в рамках стратегії США дві функції: альтернативної нафтової «діжки» і транзитного коридору для транспортування військових вантажів у напрямку Афганістану [14].

Перша функція актуалізувалася на початку 1990-х рр., коли американо-азербайджанські стосунки наповнилися практичним змістом, стали набагато інтенсивнішими та тіснішими завдяки, у першу чергу завдяки підписаному у вересні 1994 р. в Баку «Контракту сторіччя»: угоді з рядом найбільших транснаціональних корпорацій щодо спільної експлуатації нафтогазових родовищ в азербайджанському секторі Каспійського моря [13].

Підписана за сприяння тодішнього президента США Б.Клінтона, угода заклала підґрунтя процесу перетворення Азербайджану на вигідного економічного та торговельного партнера для впливових держав Заходу, в першу чергу, для США. Багатомільярдні прибутки від торгівлі енергоресурсами, особливо в період надвисоких цін на них в першому десятилітті XXI ст., стали фундаментом економічних, соціальних та суспільних перетворень в державі. Вони дозволили Азербайджану стабілізувати ситуацію в країні навіть на фоні перманентного конфлікту з Вірменією за Нагорний Карабах.

Підтримка з боку нафтового лобі у США дозволила Баку здійснити ряд успішних перетворень, які зміцнили його позиції як самостійної і стабільної пострадянської держави. Роблячи ставку на підтримку США,

азербайджанське керівництво виходить з тих міркувань, що Азербайджан з усіх сторін оточений державами, які мають до нього територіальні претензії. Це стосується і Росії, і Ірану, і Вірменії. Такий стан справ створює не менш небезпечні, а може навіть і більш небезпечні виклики, ніж існуюча на сьогодні невирішена карабахська проблема.

Перехід на ринкову модель господарювання і визнання геополітичного лідерства США дало Азербайджану можливість, відстоюючи власні інтереси у протистоянні з Вірменією, сподіватися на допомогу США. Америка часто заплющує очі на певну «недемократичність» режимів, які можуть сприяти реалізації їхніх геополітичних інтересів. У випадку з Азербайджаном сталося саме так. Розвиток азербайджанського суспільства було віддано на відкуп клану Алієвих з мінімальним втручанням США у сферу суспільного розвитку за умови дотримання режимом певних вимог, які дозволяють прихильникам влади Азербайджану говорити про успіхи у побудові демократичної держави. Г.Алієв неодноразово наголошував на пріоритетному значенні співробітництва зі США для збереження незалежності і побудови правової, демократичної і світської держави [13]. Ринкова модель господарювання і пріоритетний розвиток енергетичного сектору, обрані Азербайджаном, визначили відносний успіх національного державницького розвитку.

Втім, розвиток держави та суспільства за американською або – ширше – західною моделлю передбачає не лише перехід до вільного ринку. В Азербайджані за часів Г.Алієва замість повноцінної модернізації було обрано шлях «азербайджанізації» країни, впровадження національно своєрідної моделі пострадянського транзиту, заснованої на націонал-демократії як специфічної формі неоконсерватизму. Прогресивні зміни в Азербайджані, які мають місце сьогодні, є результатом політики модернізації [15, с.53].

Хоча режим І.Алієва далеко не повністю відповідає тій моделі розвитку, яку він декларує, і яку очікують від нього США, саме вплив Америки є головним чинником трансформаційних процесів. Сполучені Штати Америки, маючи власне бачення проблем регіону загалом і карабахського конфлікту зокрема, не зацікавлені у проведенні Азербайджаном самостійної політики захисту національних інтересів без узгодження її з американськими інтересами. Америці непотрібні ризики підвищення градусу протистояння між країнами Південного Кавказу, бо це

посиливатиме загрози і ризики у сфері видобування і транспортування нафти, а також може призвести до зменшення політичного і цивілізаційного впливу на Азербайджан [16].

Домінування США у регіоні несе із собою загалом сприятливі для режиму І.Алієва наслідки, адже від успішності співпраці зі США значною мірою залежить не лише «вестернізація» країни, а й внутрішньополітичний процес, перш за все, політична доля сім'ї Алієвих. Баку, як Київ за часів Л.Кучми, робить ставку на «багатовекторність» у зовнішній політиці, намагаючись «коливатися» між США, Росією, Туреччиною та Іраном. При цьому перевага віддається США як новому центру тяжіння через те, що старий центр – Росія – дотримується точки зору, висловленої російським політологом М.Демуріним, згідно з якою «держави, які утворилися на місці колишнього СРСР, не можуть відігравати самостійної ролі на континенті, не говорячи вже про більш широке міжнародне поприще, без інтеграції» [10].

З одного боку, Алієв-молодший не зацікавлений у демократизації суспільно-політичного життя, адже це несе загрозу авторитарному режиму, створеному його батьком. Із цієї точки зору для Баку взаємини з Москвою більш вигідні, бо РФ не акцентує увагу на «недоліках» демократії. З іншого боку, Росія не зацікавлена в остаточному вирішенні карабахського конфлікту, який для неї є зручним інструментом впливу на його учасників. Вашингтон, на відміну від Москви, є кращою альтернативою. РФ не сприймає Баку як рівноправного партнера. США працюють з Азербайджаном виключно з прагматичних міркувань, не маючи до нього жодних територіальних претензій.

Як зазначив азербайджанський дослідник А.Гасанов, підхід Росії до середовища безпеки Південного Кавказу і оголошені нею плани, пов'язані з проблемами безпеки, невдовзі після розпаду СРСР, з «повним розумінням» були зустрінуті лише однією державою Південного Кавказу – Вірменією. Цього було недостатньо для проведення ефективної політики безпеки у регіоні. Інші країни регіону у певному сенсі відвернулися від Росії, розпочавши пошуки більш надійного стратегічного партнера. Поява у зоні безпеки Південного Кавказу «нерегіональних геополітичних гравців» і «центрів сили», на думку дослідника, сприяла тому, що Росія для «збереження своїх можливостей впливу», почала віддавати перевагу в Каспійсько-Чорноморському басейні та на Південному Кавказі

використанню внутрішніх конфліктів, відкритій чи опосередкованій підтримці войовничого етнічного сепаратизму, байдужому ставленні до порушення територіальної цілісності держав і тому подібним інструментам [16, с.323].

США є тим ключовим зовнішнім фактором, ставка на який дозволить Азербайджану не лише остаточно порвати з російським і радянським минулим, а й одержати реальний шанс стати одним з ключових регіональних гравців. Американці не ставлять перед Азербайджаном нереальних завдань, у тому числі щодо більшого дистанціювання від Туреччини, обмеження взаємин з Росією, радикальних кроків стосовно демократизації [14]. Режим І.Алієва, зберігаючи тісні контакти з Туреччиною та Росією, тим не менше, належить до сфери впливу Вашингтону, який перетворює Азербайджан на провідника своїх інтересів на Південному Кавказі, сприяючи його реформатуванню відповідно до своїх геополітичних інтересів.

Намагаючись утриматися в орбіті інтересів США, Азербайджан цілком справедливо може апелювати до того факту, що він є найбагатшою, а відтак і найперспективнішою для світового капіталу країною регіону. Втім, хоч США відводять Азербайджану важливу роль в енергетичних питаннях та у виконанні функції транспортного коридору, поняття «стратегічного партнера» для прагматичних інтересів світового лідера має більш відносне значення. Американський посол в Баку Р.Секута на зустрічі з міністром енергетики П.Шахбазовим заявив, що Азербайджан перебуває в зоні уваги США, бо бере участь у проектах, спрямованих на забезпечення глобальної енергетичної безпеки [17]. Проте участь, наприклад, у проєкті Південного газового коридору не має того значення для Америки, яке б дозволяло Баку претендувати на повноцінну реалізацію власних інтересів, пов'язаних, у першу чергу, з поверненням Нагірного Карабаху.

Розрахунки Баку використати у своїх інтересах події в Україні і суттєве погіршення взаємин Москви із Заходом виправдовуються не повною мірі. Політика США на Кавказі не є ані прямолінійною, ані однолінійною. Як і Росія, Америка є готовою для поглиблення зв'язків з Азербайджаном, але при цьому не забувають про Вірменію, яка протистоїть намаганням Азербайджану тісніше взаємодіяти зі США, зокрема й завдяки провірменському лобі. На тлі дальшого погіршення

російсько-американських стосунків, на думку А.Арешева, у Баку вважають, що підтримку з боку США буде формалізовано у сфері захисту енергетичної і комунікаційної інфраструктур, у тому числі опосередковано – через активізацію тристороннього співробітництва Туреччини, Грузії та Азербайджану, інтерес до якого з боку США очевидний [18].

Для співробітництва Азербайджану зі США важливе значення має нещодавнє рішення президента Д.Трампа про збільшення масштабу американської військової присутності в Афганістані. Азербайджан не лише бере участь у контингенті військ в Афганістані, а й надає Пентагону для використання свій повітряний простір. Інша вагома причина, з якої команда американського президента мала б тісніше співпрацювати з Баку, пов'язана з глобальною війною проти релігійного екстремізму [19]. Тому й у перспективі США утримуватимуть Азербайджан у сфері своїх геополітичних інтересів.

Таким чином є підстави констатувати, що Азербайджан перебуває під глобальним впливом США і контрольованих ними світових корпорацій. Вони, спільно з Великобританією, взяли під повний контроль його нафтові та газові ресурси, енергетичні комунікації, створили ряд баз, станцій стеження, забезпечили надійний транзит у напрямку до Південної і Центральної Азії [12]. Такий стан речей відповідає прагненням США зменшити або нівелювати вплив на Азербайджан Росії, Туреччини та Ірану. Для Азербайджану залежність від США є найбільш бажаним результатом. Альтернативні варіанти, пов'язані з кимось із сусідніх країн, виглядають менш привабливими.

Використані джерела і література:

1. Jaliashvili J. Brief Analysis of the Situation in South Caucasus / Jimsher Jaliashvili, Anna Shah. – Режим доступу: <http://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/480/4472>
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы / Збигнев Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1998. – 255 с.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603с.
4. Дудко І. Національні інтереси США у постбіполярному світі / І.Д. Дудко. – К. : КНЕУ, 2003. – 208 с.
5. Гончар Ю. Б. Еволюція політики США щодо інтеграційних процесів у Західній Європі (кінець 80-х - 90-ті роки): автореф. дис. канд. іст. наук / Гончар Юлія Борисівна – К., 1997. – 24 с.

6. Коваль І. М. Концептуальне оформлення східноєвропейської політики США на початку процесу глобальних трансформацій: авт. дис. докт. політ. наук / Коваль Ігор Миколайович. – К., 2000. – 35 с.
7. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 35–50.
8. Романюк О. Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах: спроба системного аналізу / О. Романюк // Людина і політика. – 2003. – № 5 (29). – С.3–11.
9. Савін С. Пріоритетні питання зовнішньої політики США у Чорноморському регіоні / С. Савін // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4. – С. 237–243.
10. Демури́н М. Россия и страны СНГ: цивилизационный выбор / М. Демури́н. – Режим доступу: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36199>
11. Журавлев В. Глобализация: вызовы истории и ответы теории / В. Журавлев // Глобализация и гуманитарное знание. – 2004. – № 1. – С. 43–46.
12. The South Caucasus and the importance of U.S. interests. 19.06.2013. – Режим доступу: <http://sfpr.org/2013/06/the-south-caucasus-and-the-importance-of-u-s-interests/>
13. Бадалбейли Н. Становление и формирование политических отношений между Азербайджанской республикой и США в 90-е годы XX века / Надира Бадалбейли. – Режим доступу: <https://articlekz.com/article/10853>
14. Мурадян И. Намерения США в Южном Кавказе / И. Мурадян. 07.09.2016. – Режим доступу: <http://www.lragir.am/print/rus/0/comments/print/50828>
15. Рагімов Е. Особливості політичної модернізації в Азербайджані / Е.Рагімов // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 53–59.
16. Мурадян И. Политика США в отношении Азербайджана / И. Мурадян. – Режим доступу: <http://haasanews.com/игорь-мурадян-политика-сша-в-отношении/>
17. Посол признал: нефть и газ играют важную роль в отношениях Азербайджана и США. 13.11.2017. – Режим доступу: // <http://allpravda.info/posol-priznal-neft-iigrayut-vazhnuyu-rol-votnosheniyakh-azerbaydzhana-isssha-51167.html>
18. Арешев А. Американско-азербайджанское сотрудничество: «мелкая рябь» и региональный контекст / Андрей Арешев // Ноев ковчег. – 2014. – №17 (247). – Режим доступу: <http://noev-kovcheg.ru/mag/2014-17/4710.html>
19. Насибова М. Для США Азербайджан наиболее важный партнер на Южном Кавказе / М. Насибова. 12.10.2017. – Режим доступу: <https://news.day.az/politics/940689.html>

УДК 94 (479.22):327

Цікавий В.Г.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ТА ДИПЛОМАТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ ГРУЗІЇ (2004–2017 рр.)

У статті проаналізовано історичний досвід, зовнішньополітичні процеси та особливості демократичного транзиту у Грузії після 2004 р. та «Революції троянд». Показано стан, модель, особливості, тенденції розвитку процесу демократизації та інституцій у Грузії, їхнє місце серед аналогічних переходів у країнах пострадянського простору. Особливу увагу приділено інституціональному розвитку, здобуткам, проблемам і перспективам сучасної дипломатичної служби Грузії (2004–2017 рр.).

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, безпека, інституціоналізація, дипломатична служба, модель дипломатії, Грузія, Україна.